

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:37:373:3735:398

АЛИБЕКОВА УМИРХОН БОЛТАБАЕВНА

**МЕКТЕПТИН ХІ КЛАССЫНДА «МАНАСТААНУУ»КУРСУН
ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек –2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Турдугулов Али Турдугулович**
педагогика илимдеринин кандидаты,
филология илимдеринин доктору, Ж. Баласагын
атындагы Кыргыз улуттук университетинин
кыргыз адабияты кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Акматов Кыялбек Камытович**
педагогика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргыз Республикасынын Билим берүү
жана илим министрлигинин мектептеги билим
берүү жана китеп чыгаруу башкармалыгынын
башчысы

Каранова Толгонай Нурбаевна
педагогика илимдеринин кандидаты, Баткен
мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя
гуманитардык педагогикалык институтунун
гуманитардык факультетинин кыргыз тили
жана тарых кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
кыргыз тили жана адабияты, педагогика
жана психология кафедралары.
Дареги: 715600, Кыргыз Республикасы,
Жалал-Абад ш., Ленин көч. 57.

Диссертациялык ишти коргоо 2023-жылдын 29-сентябрында саат 15:30да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.723 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Т. Саманчин көч., 10 А.

Диссертацияны коргоонун жүрүшүнүн онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/d13-oyf-pc2-yug>

Диссертация менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги Бишкек ш., Раззаков көч., 51), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көч., 547) китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/bo.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 28-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент:

 Омурбаева Д.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын Президенти С. Н. Жапаровдун 2021-жылдын 29-январындагы «Инсандын руханий, адеп-ахлактын өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө», 2022-жылдын 21-майындагы «Улуттук нарк жөнүндөгү» Жарлыктары коомдун руханий, адеп-ахлактык деградациялануу босогосунда турган бүгүнкү абалын жөнгө салуу, оңдоо, калыбына келтирүү чараларын өз учурунда көргөн мамлекеттик расмий документ катары кабыл алынды. Анын жоболоруна ылайык инсандын руханий жана адеп-ахлактык жактан тазалануусу учурда мамлекет жүргүзүшү керек болгон идеология аркылуу гана эмес, эң оболу, элдин кылымдар бою оозеки формада сактап келген адабий-маданий мурастары аркылуу, негизинен, «Манас» сыяктуу руханий, көөнөрбөс мурастар аркылуу жүргүзүлгөнү – мезгил талабы.

Президенттин аталган Жарлыгы «Манас» эпосуна тиешелүү болгон өзүнө чейинки мамлекеттик бир катар расмий иш-чараларды, ириде, 2012-жылдагы «Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп- үйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү» Жарлыктын негизги жоболоруна да дал келип турат, мында «Манас» эпосун терең үйрөнүү иштерине басым жасалган.

Бул багытта мамлекет тарабынан да бир топ алгылыктуу иштер аткарылууда. Алсак, 2011-жылдын 28-июнунда «Манас» эпосу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынган. Мыйзам («Манас», «Семетей», «Сейтек») эпосторун сактоого, өнүктүрүүгө, даңазалоого жана жөнгө салууга багытталган жети беренеден турат.

2021-жылдын 27-сентябрында «Манас» эпосун, ошондой эле кенже эпосторду жана манасчы, дастанчылардын чыгармачылыгын сактоо жана жайылтуу максатында министрлер кабинетинин токтому менен Кыргыз улуттук «Манас» театры, ал эми 2022-жылы үчилтикти жана кенже эпосторду, кыргыз элинин материалдык эмес маданий мурастарын ар тарптан изилдөө жана жайылтуу максатында «Манас» улуттук академиясы ачылды.

Кыргыз элинин кайталангыс оозеки мурастарынын башка жанрлары сыяктуу эле «Манас» үчилтиги да билим берүүнүн, окутуп-тарбиялоонун бардык баскычтарында системалуу үйрөтүлөт. Жалпы билим берүүчү орто мектептердин адабияттык окуу курсунда, бешинчи, жетинчи класстарында эпостон айрым үзүндүлөр, сегизинчи класста үчилтик толугу менен өздөштүрүлөт. 1998-жылдан баштап XI класста 18 саат көлөмүндө «Манас таануу» курсу окутулуп келет.

«Манастануу» курсунун негизги максаты жана милдеттери да бул уникалдуу маданий мурастын мааниси, маңызы менен аткара турган педагогикалык функциясы аны төмөнкү класстардан бери системалуу өздөштүрүп келген мектеп бүтүрүүчүлөрүнө ар тараптуу жана кеңири жеткирүү милдеттерине барып такалат. Демек, толук орто билимге ээ болгон өспүрүмдүн сөзсүз түрдө кыргыздын коомдук аң-сезимин, турмуштук

тажрыйбасын, басып өткөн узак жолун жана тарыхын чагылдырган «Манас»эпосу тууралуу терең түшүнүгү болушу зарыл жана бул талап мыйзам-ченемдүү көрүнүш.

Кыргыз адабиятынын мектеп курсунда «Манас» үчилтигин окутуу боюнча алгылыктуу иштер аткарылганы белгилүү. Бул боюнча илимий-методикалык макалалардан тартып окуу куралдары менен методикалык колдонмолор жетиштүү жазылды. Ал эми диссертациялык изилдөөлөргө келсек, иштин абалы бир аз солгунураак экени маалым. Канткен менен, «Манас» үчилтигин билим берүүнүн бардык баскычтарында өздөштүрүү ишине мамлекеттик жана предметтик стандарттар да, базалык окуу пландары менен окуу программалары да чоң маани берип, буга каралган сааттар да салыштырмалуу көп. Демек, анын окутуу методикасы да илимий-теориялык жана практикалык жактан ошондой артыкчылыктарга ээ болгону мыйзам- ченемдүү көрүнүш болушу керек эле. Өткөн кылымдын сексенинчи жылдарынын экинчи жарымында Н.Кангелдиев, Т.Молдогазиев, Б.Исаков сыяктуу методисттер элдик оозеки чыгармаларды, анын ичинен «Манас» эпосун окутуу боюнча илимий изилдөөлөрүн жарыялашты, ал эми токсонунчу жылдары Д.Саалиеважана Б.К.Оторбаев кандидаттык диссертацияларын коргошкон.Аталган эмгектерде орто мектепте элдик оозеки чыгармаларды, эпосторду окутуу, алардын окуу китептеринен жана программалардан орун алышы, окутуудагы кемчилдиктер менен алгылыктуу жактары жөнүндө жакшы пикирлер айтылып, мектеп курсунда кыргыз адабиятын окутуу методикасы үчүн керектүү изилдөөлөр катары калды. Бул изилдөөлөр «Манас» үчилтигин окутуу боюнча алгачкы диссертациялык изилдөөлөр болгон.Соңку жылдары Н.Тахинова, Ж.Каденова, Ф.Баитова М.Мадумарова,«Манас таануу» курсу боюнчакандидаттык,А.Зулпуев докторлук диссертацияларын коргошкон.

Ошентсе да мектептин бүтүрүүчү классында «Манаस्ताануу»курсун өздөштүрүүнүн технологияларын сунуш кылган өз адынча эмгектин жоктугу **төмөнкү карама-каршылыктарды жаратты:**

Ал төмөндөгүдөй шарттардан улам жаралды:

- «Манас таануу» курсу көп жылдардан бери өздөштүрүлүп келгенине карабастан, аны орто мектептин XI класстарында окутуу технологиясы боюнча жүргүзүлгөн бирдиктүү илимий-изилдөөнүн жетишерлик жүргүзүлбөй келаткандыгы;

- бул багыттагы алдыңкы педагогикалык иш-тажрыйбалардын үйрөнүлбөгөндүгү жана илимий-методикалык жактан жалпыланбагандыгы;

- азыркы кезде кыргыз жаштарынын бул улуу мурасты окуп-үйрөнүүгө болгон кызыгуусунун пассивдүүлүккө айланып бараткандыгы жана алардын кызыгууларын калыптандыруу заманбап методикалык эмгектердин жазылбай жаткандыгы;

- аталган курсту мектептин XI классында окутуу аркылуу окуучунун предметтик компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси методикалык эмгектерде жетишерлик чагылдырылбагандыгы. Мына ушундай зарылдыктардан улам, «Мектептин XI классында «Манас таануу» курсун

окутуунун технологиялары» деген темадагы диссертациялык изилдөө ишин жүргүзүүнү шарттады.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана негизги илимий-изилдөөлөр менен болгон байланышы: Диссертациялык изилдөөнүн темасы Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин XI класстарында «Манастаануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун натыйжалуу технологияларын иштеп чыгуу, эксперименттик сынактан өткөрүү. Мындай максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй *милдеттердин* чечилишин көздөдүк:

1. Орто мектептин XI класстарында кыргыз адабиятынан «Манас таануу» курсун өздөштүрүүнүн педагогикалык, дидактикалык, адабий-теориялык жана илимий-методикалык негиздерин аныктоо;

2. Кыргыз адабиятынан фольклордук чыгармаларды, анын ичинде, «Манас» эпосун окутуунун теориядагы, практикадагы абалын үйрөнүү жана аны компетенттүүлүккө багыттап окутуунун жолдорун иштеп чыгуу;

3. «Манас таануу» курсун XI класстарда окутуунун натыйжалуу формаларын, каражаттарын, методдорун жана сабактардын формалары менен типтерин аныктап, практикага сунуш кылуу;

4. Изилдөөдөн алынган натыйжаларды эксперименттик сыноолордон өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- кыргыз адабиятынан элдик оозеки чыгармаларды, анын ичинен «Манас» эпосун окутуунун методологиялык негиздеринин диссертациялык изилдөөнүн алкагында иштелгендигинде;

- мектептин XI класстарында «Манас таануу» курсун окутуунун жалпы педагогикалык, дидактикалык, адабий-теориялык жана методикалык принциптеринин адабиятты окутуунун азыркы талаптарына ылайык компетенттүүлүктүн негизинде алгачкы жолу иштелип чыгылгандыгында;

- кыргыз адабиятынын мектеп курсунда «Манас» эпосун окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы талдоого алынып, анын натыйжалуулугун өркүндөтүүнүн теориялык жана методикалык маселелери такталып, аталган курсту өздөштүрүүнү өркүндөтүүнүн негизги багыттары аныкталгандыгында;

- мектептин XI классында «Манас таануу» курсун окутуунун технологиялары диссертациялык изилдөө абалында алгачкы жолу жүргүзүлүп жаткандыгында.

Колдонуу даражасы: Изилдөөдөн алына турган натыйжалар жана сунуш кылына турган негизги жоболор мектептин кыргыз адабияты предметинин мугалимдерине окутуунун мазмунун, сабактын максатын так аныктоого, окутууну уюштуруу формаларын жана методдорун, каражаттарын (технологияларын) туура тандап, сабактын практикалык баалуулугун өнүктүрүүгө көмөк көрсөткөндүгүндө; жогорку окуу жайларынын филология

адистигине даярдалып жаткан студенттерге педагогикалык практика мезгилинде кыргыз адабиятын, анын тутумундагы «Манастаануу» курсун окутууда жана курстук, бүтүрүүчү квалификациялык иштерди аткарууда пайдаланылат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: Мектептин бүтүрүүчү класстарында «Манастаануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун мазмуну, соңку талаптарга жооп бергендей формалары жана технологиялары, ийкемдүү методдору жекече иштелип чыгылгандыгы; алардын илимий-методикалык негизде бир системага салынгандыгы; изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжалар, сунуштар изденүүчүнүн өзү, же анын көрсөтүүсү менен эксперименттик сыноолордон өткөрүлүп, колдонууга сунуш кылынгандыгы.

Изилдөөдөн келип чыккан корутундулардын ишенимдүүлүгү жана жыйынтыктарынын негиздүүлүгү: Ишти жүргүзүүдө алдын ала аныкталган белгиленген методологиялык негиздердин алкагында предметтин, милдеттердин адекваттуу жолдорун комплекстүү изилдөө методдоруна таянып проблеманы теориялык өңүттөн үйрөнүүгө, анализдөө жана синтездөө жолу менен жүргүзүлгөндүгүндө.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

▪ XI класста «Манас таануу» курсун учур талабына жараша заманбап методика менен окутуунун теориялык жана практикалык тыянактарын кеңири колдонуу компетенттүүлүккө негиздеп өздөштүрүүнү өркүндөтүүгө негиз болот;

▪ «Манас таануу» курсун окутууга инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүнүн, улуттук наркты сактоонун, барктоонун жана жайылтуунун мазмундук-ресурстук казынасы катары маани берилиши шарт;

▪ XI класста «Манас таануу» курсун окутууда салттуу жана активдүү методдор анын мазмундук линияларын, окуучу жетишүүчү натыйжаларды жана ээ болуучу компетенттүүлүктөрдү ишке ашырууга негиз болот;

▪ аталган курсту талаптагыдай окутуу менен окуучуларды руханий жактан тарбиялоодо мамлекеттик деңгээлде «Манас» эпосун жайылтуу жана Улуттук нарк программаларынын негизинде жүргүзүлүп жаткан иш-чаралардын материалдарын кеңири пайдалануу зарылчылыгы бар.

Жыйынтыктардын апробацияланышы: Республикалык жогорку окуу жайлар аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда, тегерек столдордо, ар кандай тренингдерде изилдөөнүн жүрүшү, анын натыйжалары боюнча илимий баяндамалар жасалды, талкууланды. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары республикалык илимий басылмаларда, илимий журналдарда жарыяланды. Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында адистердин катышуусу менен кеңири талкуудан өткөрүлдү.

Диссертациянын материалдарынын жарыяланышы: Изилдөө ишинин жүрүшү жана анын жыйынтыктары боюнча республикалык, чет элдик илимий, илимий-педагогикалык журналдарда: «Элагартуу» (2018-ж.), Кыргыз-Өзбек университетинин «Илим, билим жана техника» (2018-ж.), «Известия вузов Кыргызстана» (2020-ж.), Американын «Open Journal of

Modern Linguistics» SCOPUS(октябрь 2020-ж), Американын «Open Journal of Modern Linguistics» SCOPUS(ноябрь 2020-ж), Кыргыз билим берүүнүн Кабарлары (2021-ж.), Украинанын «Актуальные научные исследование в современном мире» (2021-ж.), РФнын Нижневартковскийдин «Бюллетень науки и практики» (2022-ж.), РФнын Нальчиктин «Научные известия» журналдарына (2022-ж.) жарыяланып, жалпысынан, 15 макала жарык көрдү.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары Ош шаарынын Самидин Алымкулов атындагы № 33 мектеп, № 42 Керме-Тоо мектеп-гимназиясын, Ноокат районунун Бегалы Абдиев атындагы орто мектеп, Жалал-Абад облусунун Сузак районуна караштуу №7 Жусуп Турусбеков атындагы орто мектеп, Баткен областынын Кадамжай районундагы №8 Максим Горький атындагы орто мектеп, Кара-Суу районунун №130 Шабы Жумаев атындагы орто мектептер алынды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, үч баптан, алардан келип чыккан корутундудан, практикалык сунуштардан жана библиографиядан турат. Жалпы көлөмү– 188 бет, негизги текст–166 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөө ишин жүргүзүү үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу аныкталып, аны тандап алуудагы педагогикалык негизги шарт-жагдайлар жөнүндө, изилдөө ишинин темасынын илимий мекемелердин базасында жүргүзгөн илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы, максат-милдеттери, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, алынган натыйжалардын практикалык мааниси, изденүүчүнүн жеке салымы, коргоого коюлуучу негизги жоболор, изилдөөнүн апробацияланышы, анын натыйжаларынын жарыяланышы, эксперименталдык базасы жөнүндө маалымат берилди.

Биринчи бап «Мектепте «Манастаануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун методикалык шарттары» деп аталып мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн «Манас» эпосу боюнча предметтик компетенцияларын калыптандыруунун методологиясы жана методдору, педагогикалык шарттары педагогика менен дидактикадагы, окутуу методикасындагы соңку талаптардын негизинде каралды. Адабият предмети боюнча компетенттүүлүктөрдү орто мектептер үчүн кыргыз адабияты предметинин программасын түзүүчүсү профессор А. Муратов туура жана жеткиликтүү аныктаган: «Компетенттүүлүк – бул адистин интеллектуалдык, психологиялык, моралдык жана ишмердик (функционалдык) абалы, ошол аркылуу анын канчалык билим алгандыгы, көндүмдөргө ээ болгондугу, тажрыйба топтогондугу, башкалардын ишмердүүлүгүн өзүнө сиңиргендиги, маалыматтар менен куралдангандыгы жана аларын кандайча колдоно алары аныкталат. Компетенттүүлүк – бул натыйжалуу жыйынтыктарга жетишүү үчүн ыңгайлуу жүрүм-турум модели, алгоритм, кыймыл-аракеттерди ишке ашыруунун жолдору», -деп белгилейт. Компетенттүүлүк түшүнүгүнө карата педагогикада кабыл алынган аныктамалардын ичинен окумуштуу А.Муратовдун аныктамасы бир топ артыкчылыктарга ээ болуу менен

толуктугу, жеткиликтүүлүгү, түшүнүктүүлүгү жагынан кескин айырмаланып турат.

Адабият сабагындагы компетенттүүлүктөр булар: *Окурмандык компетенттүүлүк* – адабий чыгарманы эстетикалык өздөштүрүүгө жөндөмдүүлүк, искусствонун башка түрлөрүнүн катарында адабияттын өзгөчөлүгү жөнүндө түшүнүгүн калыптандыруу, образдуу сөздүн көркөм көп маанилүүлүгүн, ассоциативдүүлүгүн, көрүү жана угуу дааналыгын ачуу аркылуу образдык сөздү түшүнүү жана инсандык деңгээлде өздөштүрүү; теориялык-адабий түшүнүктөр жөнүндө үйрөнүүчү предмет катары эмес, көркөм чыгарманы түшүнө билүүгө жардамдашкан курал, каражат катары түшүнүктү өнүктүрүү; *Баалуулук – дүйнө таанымдык компетенттүүлүк*– адабиятта чагылдырылган адеп-ахлактык баалуулуктарды жана дүйнө тааным категорияларды түшүнүү, ушул баалуулуктарга өзүнүн мамилесин аныктоо жана негиздөө, гуманисттик, адеп-ахлактык позицияларга бек туруу; *Адабий-чыгармачылык компетенттүүлүк* – ар түрдүү типтеги дил баяндарды жана түрдүү жанрдагы жана формадагы адабий чыгармачыл иштерди жазууга жөндөмдүүлүк. Диссертациялык изилдөөбүздүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүсүнүн аталган курсту толук өздөштүргөндөн кийин ээ боло турган предметтик компетенциялары аныкталып, иштин 116-119-беттеринде бир нече пункттар менен берилди.

Биринчи баптын экинчи бөлүмүндө мектептин жогорку класстарында фольклордук чыгармаларды окутуунун теориялык жана практикалык маселелери эпостордун, негизинен, «Манас» үчилтигинин мисалында каралды. Үчүнчү бөлүмдө мектептин бүтүрүүчү класстарындагы «Манастануу» курсунун окуу программаларында сунуш кылынышы, андагы программалык талаптар, өздөштүрүүгө каралган саат өлчөмдөрү, аталган курстун окуу китептеринен алган орду сыяктуу маселелер каралды. Профессор А.Муратовдун эпостордун жанрдык өзгөчөлүктөрү, алардын классификацияланышы жана аларды мектеп курсунда окутуунун өзгөчөлүктөрү тууралуу жазгандары анализге алынды. Андан тышкары фольклордук чыгармаларды өздөштүрүү боюнча бир катар окумуштуулардын (А.Сыдыков, Б.Алымов, Б.Исаков, Н.Кангелдиев, Т.Молдогазиев, Д.Саалиева, Б.Оторбаев ж.б.) жана практик мугалимдердин пикирлери анализденди. Ошентип, «Манас таануу» курсун окутууда фольклордун мүнөздүү өзгөчөлүктөрү: коллективдүүлүк; варианттуулук; салттуулук; оозеки түрүндө болушу; туруктуу сөз айкаштарынын, фантастиканын, гиперболанын арбын кездешиши эске алынышы белгиленди.

Экинчи бап «Мектептин Xклассында «Манас таануу» курсун окутуунун мазмуну жана технологиялары боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып маселенин методологиясы менен методдоруна жана толугу менен эксперименталдык-тажрыйбалык иштердин жүрүшүнө арналып, эксперименттик жана текшерүү класстарында эпостун айрым каармандарынын көркөм образдарын талдоонун адабий-теориялык, педагогикалык-дидактикалык шарттары тууралуу кенен сөз болду. Эпостун С.Каралаев менен С.Орозбаковдун варианттары боюнча баш

каармандардын: Манастын, Бакайдын, Каныкейдин, Алмамбеттин, Чубактын жана Сыргактын көркөм образдарын сабактарда талдоонун болжолдуу жолдору сунуш кылынды. Эпостогу көркөм образдарды талдоо боюнча бир катар кошумча сабактардын структурасы сунушталды. Эпостун поэтикасын өздөштүрүү аркылуу окуучунун предметтик компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси да ушул бапта каралды. Мында эпосту сабактарда талдап жатып анын поэтикасын, тулпарлар сынын, баатырлар колдонгон курал-жарактардын көркөм сүрөттөлүшүн талдоо аркылуу окуучунун коммуникативдик: оозеки жана жазуу речин, башкача айтканда, анын речтик компетенттүүлүгүн калыптандыруу максаты көздөлдү. Ырас, окумуштуу методисттер А.Муратов, К.Акматов жана С.Рысбаев окуучунун речтик ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги каражаттары катары адабият сабактарында жазуу иштеринин ролу менен маанисин белгилешет, иште ушул жагдайлар жетекчиликке алынды.

Эксперименталдык изилдөө иштерибиз үч этап менен, алар: 2017-2018-окуу жылдары эмпирикалык байкоо жүргүзүү этабы; 2018-2019-окуу жылдары аныктоочу этап; 2019-2021-окуу жылдары жыйынтыктоочу этаптары жүргүзүлдү. Ар бир этапты коштоп жүрүп олтурган эксперименталдык иштердин алдында турган максаты, милдеттери, изилдөө методдору жана күтүлүүчү натыйжалары белгиленип, баяндалды.

Эмпирикалык байкоо жүргүзүү этабынын максаты: мектептин XI класстарында «Манас таануу» курсун компетенттүүлүктүн негизинде өздөштүрүүнүн мазмунун оптималдаштыруу, натыйжалуулугун арттыруу жолдорун алдын ала аныктап, эксперименттин кийинки этаптарында аткарыла турган иш-чараларды белгилеп алуу. *Милдеттери:* эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн педагогикалык негизин аныктоо, аны жүргүзүүнүн жолдорун, максат-милдеттерин, формаларын жана каражаттарын тактоо. «Манас таануу» курсун өздөштүрүү процессинин учурдагы абалын үйрөнүү, байкалган проблемаларды аныктоо. *Изилдөө методдору:* эмпирикалык байкоо жүргүзүү; эмгектерди, тажрыйбаларды үйрөнүү, изилдөө, талдоо; тиешелүү маалыматтарды жыйноо, иликтөө; окуучулардын предметтик сабактарга катышуусу, жетишүүсү. *Күтүлүүчү натыйжалар:* XI класс окуучусунун репродуктивдүү, продуктивдүү жана креативдүү (чыгармачылык) жөндөмдүүлүгүн салттуу жана инновациялык сабактарда калыптандыруу жана өркүндөтүү боюнча окутунун теориялык, практикалык маселелеринин бүгүнкү абалы аныкталды; алдыңкы тажрыйбалар үйрөнүлдү, талданды; салттуу жана инновациялык сабактарды уюштурууга карата мугалимдердин суроо-талаптары, муктаждыктары такталды. Булар диссертациянын 108-110-жана 111-113-беттеринде таблица түрүндө берилген.

Байкоо жүргүзүү жана аңгемелешүү иштеринин жыйынтыгында Кыргызстандын түштүк райондорундагы мектептердин окуучуларынын «Манас таануу» курсу боюнча **репродуктивдүү, продуктивдүү жана креативдүү (чыгармачылык)** жөндөмдүүлүктөрүн аныктоого мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Эксперименттин учурунда пайдаланылган

эмпирикалык байкоо жүргүзүү, изилдөө, аңгемелешүү, анкета алуу, адабият сабактарына катышуу сыяктуу бир катар педагогикалык методдор мугалимдердин «Манас таануу» курсу боюнча окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу ишинде педагогикалык зарыл маалыматтарды берүүгө кантип даярдана тургандыгын, алардын теориялык деңгээлдерин да аныктоону шарттады.

Эксперименталдык иштердин мезгилинде мектептин XI класстарындагы «Манас таануу» курсу боюнча салтка айланган жана инновациялык сабактардын жаңы интерактивдүү формаларын, методдорун так аныктоонун теориялык да, практикалык да мааниси зор экендигине толук ынандык. Бул этаптын максат-милдеттери, методдору менен күтүлүүчү натыйжалары диссертациянын 102-бетинде таблица абалында сунуш кылынды.

Эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктоочу этабында: мектептин бүтүрүүчү класстарында «Манас таануу» курсун натыйжалуу өздөштүрүүнүн эксперименттик жана контролдук класстардагы абалын аныктоо жана бул предметтин компетенттүүлүккө негизделген мазмунун сынап көрүү; жүргүзүлгөн эксперименттин натыйжаларын текшерүү, аларды жалпылаштыруу жана зарыл жыйынтыктарды чыгаруу *максаты* коюлган. Анын *милдеттери* катары: изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча баяндамаларды жасоо, конференцияларга катышуу; изилдөөгө байланышкан макалаларды жарыялоо; «Манас таануу» курсун өздөштүрүү боюнча салттык жана инновациялык сабактардын үлгүлөрүн түзүү жана мугалимдерге сунуш кылуу; интерактивдүү окутуунун оптималдуу жолдорун, формаларын иштеп чыгуу милдеттери коюлган болчу. Мында: изилдөөнүн методдору катары кыргыз адабиятынын программасына жана окуу китептерине карата анализдөө иштери; «Манас таануу» сабактарына карата талдоо иштерин жүргүзүү; натыйжалуу сабактардын заманбап моделдерин түзүү, толуктоолорду киргизүү, өркүндөтүү; өтүлгөн сабактарды талдоо, толуктоо иштери колдонулду. Эксперименттин жыйынтыктоочу этабынын *күтүлүүчү натыйжалары* булар эле: «Манас таануу» сабактарын өздөштүргөн окуучунун креативдүү ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын калыптандыруу боюнча заманбап окутуунун натыйжалуу методикасы такталды; креативдүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктү калыптандыруу боюнча натыйжалуу адабий билим берүүнүн дидактикалык, принциптери толукталды; «Манас таануу» курсун өздөштүргөн окуучунун креативдүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык, илимий-методикалык жана дидактикалык талаптарына ылайык окутуунун жана тарбиялоонун активдүү формалары жана методдору иштелип чыкты; мектептин бүтүрүүчү класс окуучусунун өз алдынча ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын калыптандыруу, өнүктүрүү боюнча аткарыла турган жумуштарга карата педагогикалык, илимий-методикалык жана дидактикалык сунуштар берилди.

Окуу-тарбия процессинин жүрүшүндө биз сунуштаган технологиялар: методдор, формалар жана каражаттар менен катар

параллель класстарда (топтордо) окутуунун жана тарбиялоонун салттуу формаларында берилген текшерүү сабактары да өтүлдү. Негизинен, эксперименттик жана текшерүү класстарына 200дөн ашуун окуучу катышып, алардын репродуктивдүү, продуктивдүү жана креативдүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү, өз алдынча ой жүгүртүү боюнча билими, билгичтиктери жана көндүмдөрү (компетенциялары) мугалимдер тарабынан да, экспериментатор тарабынан да дыкат текшерилди.

Таблица 2. 3. 3 – «Манас таануу» курсу боюнча № 1, 2, 3-суроолорго окуучунун берген жоопторунун көрсөткүчү (эксперименттин аныктоочу этабы)

Мектептер	Класстар	Берилген суроолорго канааттандыруулык жооптор		
		окуучулардын саны	канааттандыруулык	% менен көрсөткүчү
Ош шаары С.Алымкулов ат. №33 орто мектеп	11-кл. (эксперим.)	14	8	57
Ош шаары №42 Керме-Тоо мектеп-гимназия	11«б» (байкоочу)	20	13	65
Кара-Суу району Ш.Жумаев ат. №130 орто мектеп	11«а» (эксперим.)	21	11	52
	11«б» (байкоочу)	20	10	50
Бардыгы:	4 класс	75	42	56

Эксперименталдык-тажрыйбалык иштердин суроолорун менен тапшырмаларын түзүүдө, класстардагы буга тиешеси болгон ар кандай башка иш-чараларга карата мамиле компетенттүүлүктүн үч деңгээлине ылайык жүргүзүлдү, алар *репродуктивдүү*, *продуктивдүү* жана *креативдүү (чыгармачылык)* суроо, тапшырмалар болду. Булар, албетте, адабият предметинин *окурмандык*, *баалуулук-дүйнө таанымдык* жана *адабий-чыгармачылык* компетенттүүлүктүн алкагында түзүлдү.

Таблица 2. 3. 4 – «Манастаануу» курсу боюнча № 4, 5, 6-суроолорго окуучунун берген жоопторунун көрсөткүчү (эксперименттин аныктоочу этабы)

Мектептер	Класстар	Берилген суроолорго канааттандыруулык жооптор		
		окуучулардын саны	канааттандыруулык	% менен көрсөткүчү
Ноокат району Б.Абдиев ат. мектеп	11«а» (эксперим.)	21	14	67

Сузак району Ж. Турусбеков ат. мектеп	11 «а» (байкоочу)	20	11	55
Баткен областынын, Кадамжай районундагы М.Горкий ат.мектеп	11«а» (байкоочу)	11	7	64
	11 «б» (эксперим.)	13	9	69
Бардыгы:	4 класс	65	41	63

Эксперимент жүргүзүлгөн класстардагы окуучулардын сабактардан кийин ээ болгон билим, билгичтиктери, компетенциялары эмпирикалык байкоо жүргүзүү мезгилине салыштырмалуу бир аз жогору болуп, орто эсепте **61%** ды түздү; ал эми байкоочу класстарда орто эсепте **57%**. Орто мектептин бүтүрүүчү класстарында мындан эки-үч окуу жылы мурда өздөштүргөн «Манас» үчилтигинин окуу материалдарын эске түшүрүү, эпостун сюжетинен башка адабий-теориялык маалыматтарды унутуп коюшканы, айрыкча, манасчылардын айтуучулук өзгөчөлүктөрү, эпостун варианттары тууралуу маалыматтардын жокко эсе экендиги байкалды.

Таблицадан көрүнүп тургандай, эксперимент жүргүзүлгөн класстардагы XI класстын окуучуларынын темаларды өздөштүрүүсү, ээ болгон компетенттүүлүктөрү бир кыйла дурус болуп, мурдагы орто эсеп менен берилген тапшырмалардын канааттандыруу деңгээлде аткарылышы, тактап айтканда, экспериментке чейин **59%** дан, эксперименттен кийин **62%** га өскөндүгү байкалды.

Таблица 2. 3. 5 - «Манастаануу» курсу боюнча окуучуларга берилген тапшырмалардын канааттандыруу абалда аткарылганынын көрсөткүчү

Мектептер жана класстар	Тапшырманы аткаруунун жыйынтыктары			
	экспериментке чейин		эксперименттен кийин	
	окуучулардын саны	канааттандыруу	окуучулардын саны	канааттандыруу
Ош шаары С.Алымкулов ат. №33 орто мектеп	14	8	16	10
№ 42 Керме-Тоо мектеп-гимназиясы	20	13	22	14
Кара-Суу району Ш.Жумаев ат. №130 орто мектеп	21	11	19	11
	20	10	23	12
Ноокат району Б.Абдиев мектеби	21	14	23	16
Сузак району, Ж.Турусбеков ат. мектеп	20	11	22	12
Кадамжай району, М.Горький ат. орто мектеп	11	7	14	10
	13	9	16	12

Ошентип, эксперименттик жумуштар толук аяктаган окуу жылында берилген тапшырмаларга алынган канааттандыруу эмес жооптор **1,08**

эсеге азайды. Демек, биздин илимий божомолубуздун теориясы практикада тастыкталды, өзүн актады.

Бирок ошол эле мезгилде эксперименталдык тажрыйба иштеринде байкалган одоно бир проблема бар экен: бул бүтүрүүчү класс болгонуна карабай окуучулардын **64-69%** пайызынын оозеки жана жазуу речинин калыптанбагандыгы болду. Демек, окуучунун оозеки жана жазуу речинин көндүмдөрүн (коммуникативдик компетенцияларын) калыптандыруу милдети дагы эле курч бойдон турат.

Таблица 2. 3. 6 – «Манастаануу» курсу боюнча түзүлгөн бардык суроолорго окуучулардын берген жоопторунун көрсөткүчү (эксперименттин жыйыныктоочу этабы)

Мектептер	Класстар	Берилген суроолорго канааттандырырлык жооптор		
		окуучулардын саны	канааттандырырлык	% менен көрсөткүчү
Ош шаары, С.Алымкулов ат. №33 орто мектеп	11«а» (эксп.)	17	11	65
Ош шаары №42 Керме-Тоо мектеп гимназиясы	11«в»(байкоо.)	19	12	63
Кара-Суу району Ш.Жумаев ат. №130 орто мектеп	11«а» (эксп.)	24	15	63
	11«б» (байкоо.)	19	10	53
Бардыгы:	төрт класс	79	48	61

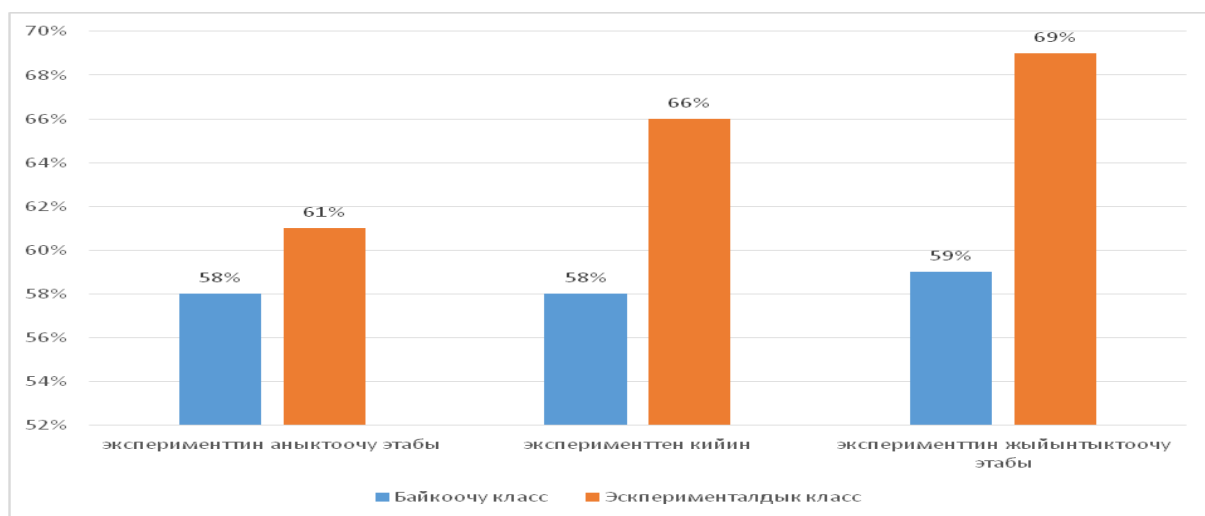
Таблица 2. 3. 7–«Манастаануу» курсу боюнча түзүлгөн бардык суроолорго окуучулардын берген жоопторунун көрсөткүчү (эксперименттин жыйыныктоочу этабы)

Мектептер	Класстар	Берилген суроолорго канааттандырырлык жооптор		
		окуучулардын саны	канааттандырырлык	% менен көрсөткүчү
Ноокат району Б.Абдиев мектеби	11«а» (эксп.)	24	17	71
Сузак району Ж.Турусбеков ат. мектеп	11«а» (байкоо.)	22	14	64
Кадамжай району, М. Горький ат. орто мектеп	11«а» (эксп.)	13	10	77
	11«б» (байкоо.)	12	7	58
Бардыгы:	төрт класс	71	48	68

Эксперименттин алдына койгон максаты өзүн практикада актады, ошонун натыйжасында окуучулардын билим деңгээли, билгичтиктери менен көндүм-адаттары (компетенциялары), креативдүү чыгармачылык машыгуулары, байкоочу класстарга караганда, эки-үч эсеге жогору болду. Байкоочу класстарындагы окуучуларга төмөнкүдөй кемчиликтер мүнөздүү: окуучулардын көпчүлүгү «Манас» эпосунун кыргыз элинин руханий жана маданий турмушундагы ордун, ролун так билишпейт, манасчылардыничинен

Сагымбай менен Саякбайдан башкасын билишпейт, эпостун тилдик каражаттарына кенен анализ жүргүзө алышпайт, тактап айтканда, бүтүрүүчү класстын окуучуларынын **85%**ына мындай кемчилдиктер мүнөздүү. Окуучунун VIII класста өздөштүргөн «Манас» үчилтигинин толук вариантын өздөштүрүүсү, тагыраагы, эске салуусу, эстөөсү, анан XI класста «Манас таануу» курсун толук кандуу өздөштүрүү боюнча мектеп окуучуларынын билиминин, билгичтигинин жана көндүм-адаттарынын, жалпысынан, компетенттүүлүгүнүн калыптануу динамикасын түзүп чыктык (диаграмманы караңыз).

Сүрөт. 2. 3. 1 – Мектептин XI класс окуучуларынын «Манас таануу» курсу боюнча предметтик компетенттүүлүгүнүн калыптануу динамикасы

Диаграммага ылайык абал экспериментке чейин кандай эле, эксперименттен кийин кандай болду:

Эксперименталдык класстар:

Экспериментке чейин төмөнкү, ортоңку, жогорку баллдык шкала менен белгиленгенде 42,6 % (төмөнкү), 38,4 % (ортоңку) жана 0 % (жогорку) көрсөткүчтү берген эле. Ал эми эксперименттен кийин 55,2 (төмөнкү), 55,6 % (ортоңку) жана 39,1 % (жогорку) көрсөткүчтү берген.

Байкоочу класстары:

Буларды да төмөнкү, ортоңку жана жогорку баллдык шкала менен белгилегенде экспериментке чейин 34,6 % (төмөнкү), 37,4 % (ортоңку) жана 0 % (жогорку) көрсөткүчтү берген болсо, ал эми эксперименттен кийин 56 % (төмөнкү), 54,2 % (ортоңку) жана 1,8 % (жогорку) көрсөткүчтү берди.

Мектептин XI класстарындагы «Манас таануу» сабактарынан эпостун текстиндеги тарыхый сөздөрдү (историзмдер менен архаизмдер) табуу жана алардын текстологиялык маанисин аныктоо боюнча текшерүү класстарындагы окуучулардын билиминен эксперименттик класстагы окуучулардын айырмасы 21,4 % ды берсе, жазуу жана тесттик тапшырмалардагы көрсөткүч 32,0 % га жетти. Ал эми ошол эле эпостун

идеясы, адеп-ахлактык жана руханий маани-маңызын оозеки форматта кайрадан айтып берүү боюнча XI класстын окуучуларынын өздөштүрүүсү текшерүү класстарындагы окуучулардын билиминен эксперименттик класстагы окуучулардын айырмасы 21,4 % ды берсе, жазуу: сочинение, эссе, реферат, баяндама жана тесттик тапшырмалардагы көрсөткүч 32,0 % га жетти.

Кыргыз адабиятынын мектеп курсунда «Манас таануу» предметин толук өздөштүргөн окуучунун ээ боло турган компетенциялары аныкталды, алар диссертациянын 116-119-беттеринде берилди.

Үчүнчү бап «Манастаануу» курсун өздөштүрүүнүн мазмуну жана формалары» деп аталат да, анын «Манас» эпосу – кыргыз рухунун туу чокусу» темасын киришүү сабактарында өздөштүрүү» деген биринчи бөлүмүндө «Манас таануу» курсу жана аны окуу предмети катары өтүүнүн максат-милдеттери. «Манас» эпосунун чындык негизи, кыргыз элинин тарыхына байланыштуулугу жана «Кыргызстандын эгемендүүлүгү жана улуттук идеология, аны «Манаска» таянып түзүү аракеттери» сыяктуу маселердин айланасында жүргүзүлүүчү лекция сабагынын болжолдуу структурасы сунушталат.

«Манас таануу» курсу жана аны окуу предмети катары өтүүнүн максат-милдеттери боюнча мугалим киришүү аңгемесинде төмөнкүлөргө токтолуусу абзел: «Манас» үчилтигине тиешелүү окуу материалдарынын орто мектептердин бүтүрүүчү класстарында «Манас таануу» курсу катары иштелиши учурдун өктөм талабынан улам келип чыкты. Белгилүү болгондой, кыргыз адабиятынын өлчөмсүз бай корунда азыр андан маанилүү, орчундуу, ардактуу орун ээлеген бир да көркөм туунду жок. Бул мыйзамченемдүү көрүнүш. Окумуштуу Советбек Байгазиев белгилегендей, «Манасты» терең үйрөнгөнүбүз кылымдардан берки тарыхыбызды, этнографиябызды, үрп-адаттарды, каада-салтыбызды үйрөнгөнүбүз дегендик. Жан дүйнөбүздөгү руханий өксүктү, кемчил жактарыбызды толуктап байытуудагы «Манас» эпосунун ээлеген ордун, ролун эч ким тана албайт. «Манас» – кыргыз рухунун туу чокусу, дүйнө элдеринин алдында айтып мактанаар мактанычыбыз, сыймыктанар сыймыгыбыз, ар-намысыбыз, кыргыз элинин кылымдардан бери чогулткан сөз байлыгы, нечен заман-доорлордон берки окуяларын камтыган карт тарыхы, силерди Ата Мекенди сүйүүгө, патриоттуулукка, адамдын баркына жетип, табият кооздугун, сулуулукту баалап, улууга урмат, кичүүгө изаат көрсөтө билүүгө тарбиялай турган акыл-насаат топтому.

Аталган теманы өздөштүрүү диссертациялык изилдөө иштерибиздин алкагында жүргүзүлгөн эксперименттик-тажрыйбалык жумуштар учурунда эксперименттик жана конторлдук класстарда бир нече ирет өтүлдү, мында ошонун мисалында сабактын болжолдуу структурасы сунуш кылынды.

Экинчи бөлүм «Манас» эпосунун изилдениши, китеп түрүндө бастырып чыгаруу» темасын обзордук сабактарда өздөштүрүү иштери» деп аталып, бул бөлүмдө XI класстын окуу программасында берилген ушундай аталыштагы тема киришүү сабагынын экинчи этабы болгондуктан бул тема

да сабак-лекция түрүндө жүргүзгөнү максатка ылайыктуу деп эсептептөө менен, мугалимтоктолушу керек болгон эки маселе «Манас» эпосунун Октябрь төңкөрүшүнө чейин жана совет доорунда изилдениши жана «Манас» эпосунун акыркы жылдардагы изилдениши боюнча маалыматтар берилди.

Ал эми Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарындагы Манас таануу илиминде болгон орчундуу ийгиликтин бири катары эпостун тексттерин толук жарыялоого мүмкүнчүлүк берген ыңгайдын жаралышы жана анын жемиши катары Сагынбай Орозбак уулу менен Саякбай Каралаевдин варианттарынын академиялык басылышын баштоо, ошонун алгачкы жемиштери катары ар бир варианттан бир нече китеп элге сунуш кылынышын айтуу жөндүү.

Үчүнчү бөлүм *«Мектептин XI классында «Манас таануу» курсунун алкагында интерактивдүү методдорду колдонуунун жолдору»* деп аталып, интерактивдүү методдордун методологиясы, принциптери менен функциялары, формалары менен каражаттары маселесине келгенде кыргыз окумуштуулары Ж.А.Чыманов менен Б.К.Оторбаевдин эмгектери, биздин пикирибизде, көңүлгө толорлук болгондуктан максаттуу пайдаланууга болору белгиленип, Ж.А.Чыманов кыргыз тилин окутуу методикасында, ал эми Б.К.Оторбаев кыргыз адабиятын окутуу методикасында интерактивдүү усулдар боюнча эмгектенип жүргөндүктөн, ушул эки адистин эмгектерине таянып, мектептин XI классында «Манас таануу» курсун окутуу сабактарында интерактивдүү усулдарды колдонуунун аракети жасалды.

Алар: «лекция-баарлашуу», «лекция-дискуссия», «айкын кырдаалдарды талдоо лекциясы», «алдын ала пландаштырылган каталар менен иштөөчү лекция», «лекция – пресс-конференция», «мини-лекция» сыяктуу интерактивдүү лекция усулдары.

Баарлашуу лекциясы же класс окуучулары менен болгон диалог окуучулардын сабакка активдүү катышуусуна өбөлгө түзүүчү, окуу жараянына жигердүү тартуунун көбүрөөк кеңири таралган жана салыштырмалуу жөнөкөй формасы. Бул лекция-сабак кыргыз адабияты мугалиминин класс менен түздөн-түз карым-катнашта, өз ара аракетте болуусун шарттайт. Лекция-баарлашуунун алгылыктуу жагы катары окуучулардын көңүлүн көбүнчө өздөштүрүлүүчү маалыматтын маанилүү маселелерине бурууга, жаңы теманы мазмун менен көлөмүн окуучунун өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен аныктап-тактап алуусуна мүмкүнчүлүк берет.

«Манас таануу» курсу өтулуучу класс жогорку класс болгондуктан, изилдөөдө *лекция-дискуссияны* колдондук. Лекция дискуссия лекция-баарлашуудан айырмаланып, мында мугалим лекциялык материал менен тааныштырууда өзүнүн суроолоруна жоопторду алуу менен эле чектелбейт, логикалык бөлүмдөр арасындагы тынымдарда пикирлердин эркин алмашуусун уюштурат.

Дискуссия – бул мугалим менен окуучунун өз ара биргелешкен иш-аракеттери, изилденип жаткан маселе боюнча жекече пикирлерин, идеяларын

жана көз караштарын ачыкка алып чыгуу. Бул окуу процессин жандандырат, класстын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирет, мунун маанилүү жагы, мугалимге класстын жамааттык пикирин жетектөөгө, аны ынандыруу максаттарында пайдаланууга, айрым окуучулардын жагымсыз жана жаңылыш пикирлерин оңдоп алууга мүмкүнчүлүк берет.

Айкын кырдаалдарды талдоо менен өтүлүүчү лекциялык сабактар да сыноолорубуздун жүрүшүндө колдонулду. Мындай лекция-сабак бир караганда лекция-дискуссияга окшоп кетет, бирок мугалим мында талкуулоого суроолорду эмес, айкын бир кырдаалды алып чыгат. Адатта, мындай кырдаал сабакта оозеки формада түзүлөт. Ал болушунча кыска түзүлүп, талкуулоо үчүн маанилүү, ары проблемалуу маселени алып чыкканы максатка ылайык. Айталы, «Манас» эпосундагы «Чоңказат» алдындагы Алмамбет менен Чубактын чатагын алып көрөлү. Бул окуя түпкүлүгүндө эпосто да проблемалуу кырдаалды жараткан окуя.

Классты коюлган маселеге кызыктырып, үйрөнүлүп жаткан адабий материалды чыгармачылык менен кабылдоолору үчүн окуучулардын көңүлүн айрым маселелерге атайын бурдуруу талап кылынат. Көңүлдү бир жерге топтоо үчүн жетиштүү курч кырдаал тандалып алынганы максатка ылайык.

Алдын ала пландаштырылган каталар менен иштөө сабактары да орчундуу орунду ээлейт. Лекцияны уюштуруунун бул түрү окуучулардын сабак процессиндеги кырдаалды ыкчам талдоого алуу билгичтиктерин, эксперттердин, оппоненттердин, рецензенттердин ролунда сүйлөп чыгууну, күмөндүү жана так эмес маалыматтарды көрө билүүнү калыптандырат. Мындай туура эмес маалыматтардын тизмесин адабият мугалими лекция сабагына ала келип, аны окуучуларга сабактын аягында гана барып тааныштырат. Окуучулар тарабынан кандай болсо, так эле ошондой мугалим тарабынан көп ирет жол берилчү катачылыктар иргелип алынат. Мугалим лекция сабагында ал катачылыктар тыкандык менен жашырылып, окуучулар аларды оңойлук менен байкабагандай кылып алып барат. Мындай нерсе кыргыз адабияты мугалиминен лекция сабактын мазмунунун үстүндө атайын отуруп иштөөнү, окуу материалын мыктылап өздөштүрүүсүн жана бүткүл жан дүйнөсү менен берилип аңгемелей билүү чеберчилигинин болушун талап кылат. Мында окуучулардын милдети лекциялык материал менен тааныштырууда жол берилген каталарды белгилеп, анан аларды лекциянын акырында тартынбай айтып чыгууда турат. Катачылыктарды талдап анализдөөгө лекция сабагында сегиз, он мүнөт убакыт бөлүнөт. Мындай талдоонун жүрүшүндө лекциядагы туура эмес айтылган учурларга оңдоп-түзөтүүлөрдү окуучулар, мугалим өзү, же биргелешип чогуу жүргүзүшөт.

Алдын ала пландаштырылган каталардын саны окуу материалынын (адабий чыгарманын) өзүнө гана тийиштүү бөтөнчөлүктөрүнөн, лекция сабактын дидактикалык жана тарбиялык максаттарынан, окуучулардын даярдык деңгээлинен көз каранды. Алдын ала пландаштырылган каталар менен лекция сабактарды уюштуруунун тажрыйбасы окуучулар көбүнчөсү атайын кетирилген каталарды табышарын көрсөтүп турат (окуучулардын

тапкандары мугалимдин алдын ала пландаштырылган каталар тизмеси менен салыштырылат). Айрым бир учурларда алар мугалим тарабынан кокусунан жол берилген катачылыктарды да, бөтөнчө мугалимдин речиндеги же анын өзүн алып жүрүүсүндөгү мүчүлүштүктөрдү таап чыгышат. Мугалим мындай катачылыктарын чын дили менен мойнуна алып, өзүнө сабак болгудай белгилүү бир жыйынтыктарды чыгарышы керек. Мунун баары мугалим менен окуучулардын ортосунда жакындык ишенимди, билим берүү же билим алуу процессине эки тараптын тең жигердүүлүк менен тартылууларын жаратат. Лекция сабактын мындай түрүн теманы (кайсы бир чыгарманын, биздин мисалыбызда, «Манас» эпосунун текстин, идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүн өздөштүрүүнү) же андагы кайсы бир бөлүмдү («Алмамбеттин окуясын», «Көзкамандар окуясын», «Көкөтөйдүн ашын», «Кичи казатты», Манастын жети осуятын чечмелөөдө ж.б.) жыйынтыктоодо уюштурулганы максатка ылайык.

Изилдөөбүздө пресс-конференция сабагы, «Пазл» ыкмасы, Эл мугалими Б. Исаковдун «Манас алиппеси» аттуу методикалык эмгегинде берилген интерактивдүү методдор сунушталды жана натыйжалуу колдонулду.

Ошентип, үчүнчү бапта Мектептин XI классында «Манас таануу» курсунун окутуу боюнча белгилүү методисттердин жана жеке өзүбүздүн методикалык сунуштарды чагылдырдык.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөбүздүн алдына республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин XI класстарында «Манас таануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун натыйжалуу технологияларын иштеп чыгууда төмөндөгүдөй милдеттер коюлган жана аларга ылайык корутунду чыгарылды:

Биринчи милдет. Орто мектептин XI класстарында кыргыз адабиятынан «Манас таануу» курсун өздөштүрүүнүн педагогикалык, дидактикалык, адабий-теориялык жана илимий-методикалык негиздери аныкталды, тактап айтканда, курсту окутууда эпос «Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу» (Ч. Айтматов) экендигин дайыма эске алуу менен бирге ал жаштарга таалим-тарбия берүүнүн соолбос булагы, казынасы экендигин, руханий-адеп-ахлахтык өнүгүүнүн каражат-мазмуну, кыргыз элдик педагогикасынын мыкты үлгүсү болоруна окуучулар толук ынанып, өздөштүрүүлөрүнө багытталганда гана белгилүү натыйжаларга жетишүүгө болору белгиленди.

Экинчи милдет. Кыргыз адабиятынан фольклордук чыгармаларды, анын ичинде «Манас» эпосун окутуунун теориядагы, практикадагы абалын үйрөнүү жана аны компетенттүүлүккө багыттап окутуунун жолдору иштелип чыгылды. Кыргыз адабиятын окутуунун концепциясы, предметтик стандарты жана окуу программасы иликтенип, илимий обзор берилди; курсту окутуу боюнча мыкты мугалдимдердин алдыңкы педагогикалык тажрыйбалары жалпыланды; предметтик стандартта көрсөтүлгөн түйүндүү (маалыматтык,

социомаданий жана проблемаларды чечүү жана өзүн-өзү уюштуруу компетенттүүлүктөрү) жана предметтик (окурмандык, баалуулук, дүйнө таанымдык жана адабий-чыгармачылык компетенттүүлүктөр) кеңири мисалдар менен ачылды жана натыйжада эксперимент жүзүндө окуучулардын компетенттүүлүктөрү сыноодо далилденди.

Үчүнчү милдет. XI класстарда «Манас таануу» курсун окутуунун натыйжалуу формаларын, каражаттарын, методдорун аныктадык жана сабактардын формалары менен типтери боюнча методикалык иштелмелер иштелип чыгылды, алар сыноодо алгылыктуу экендиги аныкталып практикага сунуш кылынды. Тактап айтканда, курсту өтүүдө киришүү жана обзордук лекцияларды уюштурууда, сабактан тышкары убактардагы класстык-тарбиялык сааттарда, проблемалуу лекцияларда, каталар менен иштөө сабактарында, конкурстарда, олимпиадаларда, окуучулук конференцияларда, пресс-конференция сабагында, дубал гезиттерди чыгарууда ж.б.у.с. окуучулардын ишмердиктерин өнүктүрүү боюнча илимий-методикалык иш-чаралар системалуу жүрдү.

Төртүнчү милдет. Изилдөөгө коюлган бардык материалдар, суроо-жооптор, тесттик тапшырмалар, эпос боюнча дидактикалык материалдар эксперименттик сыноого коюлду жана натыйжалуу жыйынтыктар алынды. Алардын өзөгүн «Манас» эпосунун идеялык мазмуну, өзөк окуялары, образдар системасы, эпос боюнча такталган жети осуят эпостун алкагынан чыгарылып, азыркы реалдуу жашоо-турмуш, социалдык-маданий көйгөйлөр, билим берүүгө, анын ичинде кыргыз адабияты менен «Манас» эпосун окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга жараша интерактивдүү сабактардын иштелмелери түзүлдү. Натыйжада «Манас таануу» курсун окутууга карата биз сунуш кылган окутуунун формалары, каражаттары жана ык-жолдору алгылыктуу жана натыйжалуу экендигин жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттик иш-аракеттердин жыйынтыктары тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Кыргыз адабиятынын мектеп курсунда эпикалык мурастарды компетенттүүлүккө негиздеп өздөштүрүү методикасынын бүгүнкү күнгө карата иштелүү деңгээли окутууга коюлуп жаткан соңку мезгилдердеги педагогикалык, дидактикалык жана илимий-методикалык талаптарды толуккандуу канааттандыра албай жаткандыгы мындай маанилүү жумуштардын мазмуну менен формаларын дайыма жакшыртууну талап кылат;

2. Курс боюнча сабактан тышкары иштер: «Манас таануу», «Манас» айтуу» ж.б. сынак, конкурс, интеллектуалдык таймаштарды үзгүлтүксүз өткөрүүнү сунуш кылабыз. Мындай иш-аракеттер окуучуларды эпоско кызыктырууга, ал боюнча көбүрөөк маалыматка ээ болууга өбөлгө түзөт;

3. XI класста «Манас таануу» курсун окутууда «Манастын» жарык көргөн варианттары менен чектелбей, анын кара сөз түрүндө иштелип

чыккан Ашым Жакыпбектин «Теңири Манас» (Бишкек, 1993), Кадырбай Мамбетакуновдун «Айкөл Манас» (Бишкек, 2015), китептерин жана КРдин Эл мугалими Бектур Исаковдун методикалык эмгектерин пайдаланууну сунуштайбыз.

4. «Манас таануу» курсун орто мектептин XI класстарыда окутууда кыргыз адабиятын окутуунун жаңы концепциясын жана предметтик стандартынын талаптарын эске алуу, ал аркылуу аталган курстун мазмунун дагы да өркүндөтүү, окуучулардын билимин деңгээлдик негизде калыптандыруу жана баалоо, компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун келечектүү форма-методдорун мындан ары да өнүктүрүү зарыл.

5. «Манас таануу» боюнча орто мектептин окуучулары үчүн заманбап талаптардын негизинде атайын окуу китептин, аны окутуу боюнча мугалимдер үчүн методикалык эмгектин жазылышы жана жетишерлик санда чыгарылышын колго алуу керек.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1.Алибекова, У. Б. Мектептин XI классындагы «Манастаануу» курсу жана анын структурасы.[Текст] / У. Б. Алибекова // Эл агартуу. – Бишкек,2018. –№ 7-8– 2-7- бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36983040&>

2.Алибекова, У. Б. Орто мектептерде «Манастаануу» курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери. [Текст] / У. Б. Алибекова // Наука. Образование. Техника. – Ош,2018.– №1 – 96-112-бб.<https://elibrary.ru/item.asp?id=42831060>

3.Алибекова, У. Б. Мектептеги «Манастаануу» курсу жана анын теориялык айрым маселелери.[Текст] / У. Б. Алибекова // Эл агартуу. – Бишкек,2018. – № 9-10. – 9-13- бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36995526>

4.Алибекова, У.Б. «Манас» эпосунун изилдениши, китеп түрүндө бастырып чыгаруу тарыхы. [Текст] / У. Б. Алибекова // Известия вузов Кыргызстана. –Бишкек,2020. – № 3.–173-179-бб.<https://elibrary.ru/item.asp?id=45543629>

5.Алибекова, У.Б. «Манастаануу» курсунун мазмунундагы «Эпостун жазылып алынышы темасын өздөштүрүү». [Текст] / У. Б. Алибекова //Известия вузов Кыргызстана. –Бишкек,2020. – № 3. – 139-145-бб.<https://elibrary.ru/item.asp?id=45784651>

6.U.Alibekova,R. Bekmuratova, H. Tilekova, G. Usarova. Development of Studentg Reading Competence through the Novel «The Day Lasts More than a HunbredUears» Open Journal of Modern Linguistics.[Текст] / У.Б.Алибекова // Volume 10.–Numer 5, October 2020. - 606 - 619 стр. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47956200>

7. Gulzat Tolonova, Gulnas Borubekova, Busharipa Ukueva, **Umirhon Alibekova**,Teaching of the Theme «Manas and Manastelling Skill» dy Critical Thinking Method Strategies (соавтор) Open Journal of Mobern lingusticz.[Текст] / У.Б.Алибекова. - November 20.2020. - 675-684 стр.<https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=103723>

8.Алибекова, У. Б.Мектептин кыргыз адабияты программасы жана окуу китептери. [Текст]/Т. А.Турдугулов, У. Б. Алибекова // Кыргыз билим берүү академиясынын Кабарлары. 2021. –№1(53). –30-39-бб.Izvestia.kao.kg/2021/05/29/izvestija-1-53-2021/

9.Алибекова, У. Б. «Манастаануу» курсунун алкагында «Эпосту изилдөө тарыхынан» деген теманы өздөштүрүүнүн айрым маселелери. [Текст] / У. Б. Алибекова // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Бишкек, 2021. –№ 3.– 17-23-бб.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47373769>

10.Алибекова, У.Б. «Манастаануу» курсу боюнча «Манас» эпосу - кыргыз рухунун туу чокусу темасын өздөштүрүү. [Текст] / У.Б.Алибекова, Ж. Р. Имаралиева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. –Бишкек, 2021. –№ 3.– 24-29-бб.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47373769>

11.Алибекова, У. Б.«Манас» эпосундагы Алмамбет баатырдын көркөм образын окутуу маселелери. ОшМУнун жарчысы.[Текст] / У.Б.Алибекова // – Ош, 2021. – Т.2 №4.–34-41-бб.<https://elibrary.ru/item.asp?id=47373770>

12.Алибекова, У. Б. Формирование предметных компетенций по эпосу «Манас» у учащихся выпускных классов (в соавторстве). «Актуальные научные исследования в современном мире». [Текст] / У.Б.Алибекова // –Переяслав, 2021. Выпуск 11 (79) Часть 6.–93-98 стр.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47402551>

13.Айтбай кызы Г., Алибекова У. Б. Некоторые проблемы организации научно-исследовательских работ школьников при изучении художественных текстов.«Актуальные научные исследования в современном мире».[Текст] / У.Б.Алибекова // – Переяслав, 2021.Выпуск 11 (79) Часть 6.– 80-85 стр.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47402553>

14.Батыралиев А., Алибекова, У. Б., Исмаилова С. Ж., Абдуллаева Ж.Формирование патриотических чувств у молодежи в процессе преподавания эпоса «Манас» в школе.«Бюллетень науки и практики» Издательский центр «Наука и практика».[Текст] / У.Б.Алибекова / – Нижневартовск, 2022.№1–219-224стр.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47789273>

15.Алибекова,У.Б.Формирование коммуникативной компетенции учеников при изучении поэтики эпоса. «Научные известия» [Текст] /У.Б.Алибекова // – Нальчик, 2022. №2 – 99-102 стр.
<https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=49030691>

Алибекова Умирхон Болтабаевнанын «Мектептин XI классында «Манастаануу» курсун окутуунун технологиялары» аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз

адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: «Манастаануу» курсу, компетенция, окутуунун салттуу методдору, интерактивдүү методдор, эксперимент, репродуктивдүүлүк, продуктивдүүлүк, креативдүүлүк.

Изилдөөнүн объектиси: Мектептин XI классында «Манастаануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: «Манастаануу» курсун өздөштүрүүнүн компетенттүүлүктүн негизинде окутуунун педагогикалык, адабий-теориялык жана илимий-методикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин XI класстарында «Манастаануу» курсун компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун натыйжалуу технологияларын иштеп чыгуу, эксперименттик сынактан өткөрүү.

Методдору: Теориялык, практикалык жана эмпирикалык методдор, эксперименталдык методдор, салыштырма-статистикалык метод сыяктуу педагогикалык изилдөөнүн методдору колдонулду.

Илимий жаңылыгы: Мектептин XI классында «Манастаануу» курсун окутуунун жалпы педагогикалык, дидактикалык, адабий-теориялык жана методикалык принциптеринин адабиятты окутуунун азыркы талаптарына ылайык компетенттүүлүктүн негизинде алгачкы жолу иштелип чыгышында; Кыргыз адабиятынын мектеп курсунда «Манас» эпосун окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы талдоого алынып, анын натыйжалуулугун арттыруунун, өркүндөтүүнүн теориялык жана методикалык маселелери такталып, изилдөө иштеринин негизги багыттары аныкталгандыгында; мектептин XI классында «Манастаануу» курсун окутуунун технологиялары диссертациялык изилдөө абалында алгачкы жолу жүргүзүлүп жаткандыгында.

Колдонуу даражасы: Изилдөөдөн алына турган натыйжалар жана сунуш кылына турган негизги жоболор мектептин кыргыз адабияты предметинин мугалимдерине окутуунун мазмунун, сабактын максатын так аныктоого, билим берүүнүн формаларын жана методдорун, каражаттарын (технологияларын) туура тандап, сабакты туура уюштурууга практикалык көмөк көрсөтөт. Жогорку окуу жайларынын филология адистигине даярдалып жаткан студенттерге педагогикалык практика мезгилинде кыргыз адабиятын, анын алкагында «Манастаануу» курсун окутууда жана курстук, бүтүрүүчү квалификациялык иштерди аткарууда пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Алибековой Умирхон Балтабаевны на тему «Технологии изучения курса «Манасоведение» в XI классе

общеобразовательной школы» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература).

Ключевые слова: курс «Манасоведение», компетентность, традиционные методы обучения, интерактивные методы, экспериментирование, воспроизведение, продуктивность, творчество.

Объект исследования: процесс преподавания курса «Манасоведение» в XI классе школы на компетентностной основе.

Предмет исследования: педагогические, литературоведческие и научно-методические условия обучения на основе компетентности освоению курса «Манасоведение».

Цель исследования: Разработка эффективных технологий преподавания курса «Манасоведение» в XI классах общеобразовательных школ Кыргызстана на основе компетентностной, экспериментальной проверки.

Методы: Использовались методы педагогического исследования, такие как теоретические, практические и эмпирические методы, экспериментальные методы, сравнительные и статистические методы.

Научная новизна: впервые разработаны общепедагогические, дидактические, литературоведческие и методические принципы преподавания курса «Манасоведение» в XI классе школы на компетентностной основе в соответствии с современными требованиями к обучению литературе; Анализ теоретико-практического состояния преподавания эпоса «Манас» в школьной программе кыргызской литературы, уточнение теоретико-методических вопросов для повышения его эффективности, основные направления исследований; Впервые технология преподавания курса «Манас» в 11 классе школы проводится в форме диссертационного исследования.

Степень использования: Результаты исследования и основные положения помогут учителям кыргызской литературы четко определить содержание обучения, цель урока, правильно выбрать формы и методы, средства (технологии) и организовать урок. Используется в преподавании кыргызской литературы во время стажировки студентов филологических специальностей высших учебных заведений, в ходе которых изучается курс «Манасоведение», а также при выполнении курсовых и дипломных работ.

SUMMARY

of dissertation research by Alibekova Umirkhon Baltabaevna on the topic **“Technologies for studying the course “Manas studies” in the XI grade of a general education school”** for the degree of candidate of pedagogical sciences in

the specialty 13.00.02 - theory and methodology of training and education (Kyrgyz literature).

Keywords: Manas course, competence, traditional teaching methods, interactive methods, experimentation, reproduction, productivity, creativity.

Object of research: The process of teaching the course "Manas" in the XI grade of the school based on competence.

Subject of research: Pedagogical, literary-theoretical and scientific-methodological conditions of teaching on the basis of competence to master the course "Manas".

The purpose of the study: Development of effective technologies for teaching the course "Manas" in the XI grades of Kyrgyz secondary schools based on competence, experimental testing.

Methods: Methods of pedagogical research, such as theoretical, practical and empirical methods, experimental methods, comparative and statistical methods were used.

Scientific novelty: the first development of the general pedagogical, didactic, literary-theoretical and methodological principles of teaching the course "Manas" in the XI grade of the school on the basis of competence in accordance with modern requirements for teaching literature; The analysis of the theoretical and practical state of teaching the epic "Manas" in the school curriculum of Kyrgyz literature, the clarification of theoretical and methodological issues to increase its effectiveness, the main directions of research; For the first time in the 11th grade of the school, the technology of teaching the course "Manas" is carried out in the form of a dissertation research.

Practical significance of the research results: The results of the research and the main provisions will help teachers of Kyrgyz literature to clearly define the content of teaching, the purpose of the lesson, choose the right forms and methods, tools (technologies) and organize the lesson. It is used in the teaching of Kyrgyz literature during the internship for students majoring in philology in higher education, in the course of which the course "Manas" and in the implementation of term papers and dissertations.

Ченеми 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Офсет кагазы. Офсеттик басма. Нускасы 100 экз.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 49
т. 0 708 058 368